Сто и двадесет години от рождението на Стойо Н. Шишков

Анастас Примовски

До Освободителната война (1878 г.) Родопската област била слабо позната не само на чужденците, но и на тогавашната българска общественост. Първи изследователи, които поставиха на здрави и широки демократични начала историческото и народоучното проучване на Родопската област, са Христо Попконстантинов, Стойо Шишков и Васил Дечев. В това тризвездие народоуци особено място заема Шишков, който с еднаква любов проучва и родния си край, и любимата си Тракийска низина.

Стойо Н. Шишков е роден на 27 юли 1865 г. в будното среднородопско градче Устово (сега квартал на Смолян). Не ще да е било леко на стрико Неделчо със своя занаят да изхранва многочисленото си семейство.

Ст. Шишков няма високо училищно образование. Учил е през 1868/77 г. и е завършил „градското трикласно“ българско училище в 1876/77 г. в Устово „с голямо отличие и похвален успех“[1]. Учители му били Христо Попконстантинов от Петково, устовецът Илия К. Белковски (който преди това е бил учител в гр. Троян, другар и сподвижник на Васил Левски, а след обесването му през 1873 г. се прибира в Устово), Гавраил Попянков и други.

След преминаването на разбитата турска армия през Пловдив—Чепеларе — Устово и оттеглянето ѝ към Беломорието разбягалите се български семейства се завръщат по домовете, които били опожарени и ограбени. Пострадала и къщата на бедния калайджия Неделчо Вълков Шишков, който за кратко време се заселва в Станимака (Асеновград). За да бъде в помощ на бащиното си семейство, Стойко се залавя с тежкия за времето си занаят кираджийство. Той всяка седмица изминавал и повтарял пътя Станимака — Устово — Ксанти — Портолагос. Опознава още по-добре живота, бита, природата и поминъка на своите планинци. В кръстосване на родната планина, а на юг и на равнината той завършва „житейския си университет“.

Радостта от първите лъчи на свободата на родопските българи е била краткотрайна. По силата на Берлинския договор границата между Източна Румелия и Турция е била поставена на Рожен. И Ахъчелебийско (дн. Смолянско) заедно с по-голямата част от Родопа остават под ярема на османските потисници. Стойо Шишков бърза да се върне в Устово, за да работи с цялата си душа и сърце. Трудолюбието, благият характер и отзивчивостта към

[1] Из свидетелството на Ст. Н. Шишков, издадено му от общинския съвет и училищното настоятелство на гр. Устово на 30 май 1884 г.

обществените работи са добре познати на неговите съграждани и той е поканен от тях да им стане учител. Учителствува в Устово през учебните 1879/80 и 1880/81 г. в основното училище и застава начело на просветния и културния живот. След това се зареждат пълни с ентусиазъм и възрожденски плам учителски години в с. Върбица, Първомайско, Райково, Левочево, отново в Устово, Орехово, Чепеларе, Асеновград. От 1906 до 1917 г. Шишков е учител в Пловдивската мъжка гимназия и в Първа прогимназия. През 1917 г. е назначен в Пловдивския френски колеж, където е имал часове по български език.

След 40-годишна всеотдайна училищна и културна дейност, преизпълнена с обич и дълг към род и роден край, Шишков се пенсионира през 1927 г. Десет години след това—на 26 декември 1937 г.—умира с утвърдено име на голям народоук, на всепризнат просветен деец и общественик демократ.

* * *

Огромното по размер и значение книжовно творчество на Стойо Неделев Шишков е не само драгоценно наследство за изследванията на Родопите, а и принос в националната ни култура. Етнограф и икономист, фолклорист и историк, филолог и географ, учител-общественик и организатор на младата ни народоука — навсякъде Стойо Н. Шишков, първият родопчанин, спечелил славата на учен извън пределите на родината, се откроява като крупна фигура в нашия културен живот, човек с голямо благородно сърце и демократични възгледи. Каквито и сериозни проучвания да се правят в областта на материалната и духовната култура на родопското население, никой не би могъл да отмине творчеството на този неуморен труженик. Разбира се, още в началото трябва да се каже, че не всичко от неговата целокупна книжовна дейност, след като е минала цяла епоха оттогава, е еднакво ценно и може да се приеме направо, безкритично. Но и така неговото творчество е сгодна нагода за по-нататъшни изследвания, защото преди всичко то е пропито от любов и уважение към съзидателния труд и гений на народа, в него се чувствува добросъвестният учен с големи познания и зорко око.

Научноизследователското дело на Стойо Шишков е неделимо от неговата етнографска дейност. Същността на многобройните му трудове и приноси е преди всичко народоучна — като се почне от по-малките и най-ранните езикови материали и изследвания, мине се през зрелите му историко-демографско-етнографски студии за Родопско и Тракия и се стигне до изложенията, брошурите, статиите по стопанското положение, наболелите и трептящи училищни, административни, благоустройствени и други въпроси. А там, където разглежда материалната, обществената и духовната култура на родопските и тракийските българи, Шишков напълно проявява своите познания за родния бит и вярно етнографско виждане.

Своята обществена, книжовна и научна дейност Стойо Шишков започва още от младини като учител в родното си Устово. През 1879/80 и 1880/81 г. Шишков е учител в Богородичната част на Устово, а през 1881/82 и 1882/83 г. в село Каялий, Хаджиелеска околия (дн. село Върбица, Първомайско), където баща му работи като калайджия и бакърджия. През 1881 г. във вестник „Народен глас", бр. 249 от 11 декември, Шишков печати първата си работа. Това е едно описание на родното му градче, от който труд се долавя линията на бъдещото развитие на автора, лъха времето и цялата оная възрожденска обстановка в Родопско. По-късно, през 1883 г., пак в „Народен глас", печати подобно описание и на село Каялий. Две години по-късно издава и пър-

вата си книжка — „Устово — Ахъчелебийски окръг“ (Пловдив, 1885, 51 с.). Тя съдържа ценни сведения за миналото, бита, поминъка, населението, наречието, образованието и пр. на едно от най-големите тогава родопски селища. Тая малка книжка е между първите поселищни проучвания у нас след Освобождението.

На следната 1886 г. издава втора книжка за живота на родопското население — „Животът на българите в Средна Родопа“ (Пловдив, 1886, 90 с.). Ако и неголяма по обем, тая книжка обхваща всички прояви на духовната, обществената и материалната култура на среднородопските българи. Дават се сведения за населението, скотовъдството, земеделието, занаятите; облекло, жилища, домашен живот, гостоприемство, почит към по-старите, страст към оръжие; вероизповедание и набожност, суеверия, външност (отличителни черти); годеж, сватба, рождение, кръщение, домашно и училищно възпитание, погребение, помен; дружелюбност и отношение помежду българите християни и българите мохамедани, сиромашия, хора̀, песни, взаимно спомагане (тлаки), феодализъм, исторически паметници. Книгата завършва с кратки бележки за Устово: изглед и местонахождение, характер на жителите му, влияние и преимущества над другите села и пазар.

И още нещо. От предговора „Към любезните читатели“ се вижда безпределната любов на автора към Родопско, неговият широк поглед към всестранната култура на родопското българско население и правдивият укор, че ние, българите, повече знаем „за чужди хора и езици“, отколкото за самите нас. Колко съвременно звучи и сега мисълта на Шишков: „Само тоя народ може да съди и подражава на напредналите и образованите народи, който най-напред изучи себе си. Да знаем нашето минало, да го издирваме, да знаем и настоящето, за да можем да съдим и оправяме и бъдещето си.“ Важи тя и днес, при все че откакто е изрекъл тоя паисиевски призив са изминали вече 100 години!

Нарочно посочихме съдържанието, за да се види, че широтата на поставените въпроси предхожда програмата на Иван Д. Шишманов[2], както и „Жива старина“ на Димитър Маринов[3], а дори изпреварва и руската „Живая старина“[4].

Обществената и духовната култура на родопското население се изнася и в поредицата „Родопски старини или сборник от обичаи, суеверия, песни, пословици, приказки, паметници, предания, описания и прочее на родопските жители“, която започва да излиза през 1887 г. Редактира се в Устово. По това време Шишков е учител в Райково, Левочево и Устово. Първата книжка съдържа най-вече материали от родното място на автора, и то предимно обичаи и народни песни; и втората книжка (1888 г.) съдържа обичаи от Ахъчелебийската кааза; третата излиза през 1890 г. с „историко-археологически бележки и материали из живота на българите в Ксантийско“, а четвъртата от 1892 г. е запълнена с материали само из Даръдерско (бившата Златоградска околия). И в четирите книжки са поместени ценни материали и наблюдения от миналото, веществения и духовния бит на родопското българско население. Така например във втората книжка са поместени обичаи от Ахъчелебийската кааза — от раждането до смъртта, — описани в тяхната цялост с всички

[2] Ив. Д. Шишманов. Значението и задачата на нашата етнография. — СбНУ, кн. 1, 1889, 1—64.

[3] Д. Маринов. Жива старина (етнографско-фолклорно изучаване). Кн. 1. Русе, 1891.

[4] Живая старина. Периодическое издание Отделения этнографии Императорского географического общества, под редакциею Председательствующаго в Отделении этнографии В. И. Ламанскаго. С. Петербург, 1892—1916.

подробности при изпълнението на обредите. Все така цялостно, подробно и вярно са представени и обичаите и материалите от Даръдерско и Ксантийско. Описанията са ценни, защото са направени непосредствено в първите години след Освобождението и преди Балканската война, когато новото в живота с нищо още не било повлияло на вековните традиции на родопското население.

През месец април 1894 г. Шишков започва да издава „Славиеви гори (Родопи)", списание за народни умотворения, наука и обществени знания, от което са излезли 7 книжки. Списанието е редактирано в село Орехово, Рупчоска околия, гдето Шишков е директор на училището. Тия седем книжки съдържат много ценни исторически, етнографски, стопански и културни материали и данни за Родопската област. От поместените разнообразни материали, статии и съобщения, от начина на тяхното записване и подреждане проличава не само добре усвоеният редакторски опит у Шишкова, но и едно по-задълбочено етнографско виждане и разглеждане.

След преустановяването на списание „Славиеви гори (Родопи)" Шишков издава няколко брошури по просветни, училищни и други родопски въпроси.

Няма проблем, свързан с Родопа, който да не е интересувал Шишков и да не е бил проучван от него. Но между всички по-важни въпроси, свързани с родната му планина, най-много го е вълнувал и най-много е писал за помохамеданчените българи. Когато пише за тях, той влага цялата си душа и сърце, всичките си знания. За това ни говорят още прекрасните материали и студии, печатани в деветте годишнини на списание „Родопски напредък", многото доклади и изложения, писани по различни поводи. Те заслужават отделно проучване. Всичко това Ст. Шишков върши с култура, с дълбоко познаване душевността на българите мохамедани, воден от нескриваното желание за тяхното по-скорошно културно-просветно издигане и народностно приобщаване. Разбира се, друг е въпросът, доколко тия желания можеха да се осъществят в условията на буржоазно-капиталистическия строй.

Когато говорим за научноизследователската дейност на Шишков във връзка с помохамеданчените българи, ще трябва да отбележим на първо място „Помаците в трите български области: Тракия, Македония и Мизия, I част — Историко-географски преглед с две илюстрации (Пловдив, 1914), първия труд, в който се разглеждат цялостно миналото и животът на това българско население. От късия предговор научаваме, че книгата е издадена с моралната и материалната подкрепа на Руската академия на науките в Петроград, а втората част щяла да представлява само етнографски, народоучен преглед.

По-късно той отново се връща към тая тема и издава „Българомохамеданите (помаци). Историко-земеписен и народоучен преглед с образи" (Пловдив, 1936, 118 с.). Тая книга представлява всъщност второ допълнено издание на споменатия по-горе труд. Новото е „народоучната част", както се изразява самият автор. Тя обхваща: изселване на българите мохамедани из българските области; бит, веществена и духовна култура; език и словесно творчество. Тук е включена и статията му „Родопски помаци и следи от християнския бит", отпечатана за пръв път в юбилейния сборник на митрополит Максим през 1931 г. Новата глава „Бит, веществена и духовна култура на българите мохамедани" съдържа ценни данни върху поминъка, домашната промишленост, носията — мъжка и женска, накитите; годеж и сватба, рождение; празници; обществени увеселения; приведено, йучгювелия; сдружавания, взаимно спомагане, скотовъдска задруга, задруга и задружно

владение; гостолюбие; самосъд; побратимство, посестримство и храненици и други. Повечето от тия данни се изнасят за пръв път в нашата етнографска книжнина. С тая народоучна част второто издание е още по-пълно и завършено. То ни дава ясна представа за трагедията на тия българи, за техния бит и култура и ще служи на всички, които ще се занимават с миналото, бита и културата на родопските българи.

През същата година Ст. Н. Шишков издава и „Из долината на река Арда", пътни бележки и впечатления с илюстрации (Пловдив, 1936, 124 с.). Редом с пътните му бележки от 1907 г. „Из Беломорската равнина" този труд доказва, че той познава пълно и основно историята, географията и бита на родопските селища.

Ст. Н. Шишков е битописател и историк и на Тракия. Към нея той питае същата любов, същото отношение, както и към родната си планина.

Към края на Първата световна война (1917 г.) Шишков заедно с Йордан п. Георгиев посещават Беломорието и Македония за събиране на етнографски материали и исторически документи за бита и произхода на местното българско население. В резултат на това двамата упорити и добросъвестни автори издават следните демографско-етнографски книги: „Българите в Сярското поле" (издирвания и документи с пет факсимилета и етнографска карта, Пловдив, 1918, XVI+70 с.); „Българите в Драмско, Кавалско, Зъхненско, Правищко и Саръшабанско" (издирвания и документи с 13 факсимилета, Пловдив, 1918, XVII+60 с.); „Една страница от историята на сръбската пропаганда в Дебърско и Велешко" (издирвания и документи и 5 факсимилета, Пловдив, 1918, 36 с.). И в трите книги събраните сведения са извънредно ценни за етнографията и народността в тия земи. По-късно Шишков издава и „Тракия преди и след Европейската война" (издирвания и документи, с приложение на две факсимилета, 20 образа и една етнографска карта, Пловдив, 1922, 175 с.). Книгата е наградена с първа премия от Българската академия на науките. А през 1929 г. издава „Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877/78 г." — с образи и резюмета на френски, английски, немски и италиански, Пловдив, 140 с. В двете си книги за Тракия застъпва една и съща мисъл — неразривната връзка между планината и равнината на юг.

Ст. Н. Шишков е продължител на фолклористичната дейност на своя рано починал другар Христо Попконстантинов. В страниците на своите списания и особено в „Родопски напредък" той обнародва много народни песни, приказки, клетви и др. Той е редовен сътрудник от кн. I (1889) до кн. XVI—XVII (1900) на Сборника за народни умотворения, като е обнародвал много песни за личния, обществения, политическия и семейния живот на родопското население, басни, клетви, благословии; тълкувания на природни явления, детски залъгалки, над 200 прокобявания, вярвания и пр.; приказки за черковни лица и явления; фантастични и битови за зли духове; народни обичаи — правни, забавни, сватбени и др.; пословици и поговорки, които надминават 900. Обнародваното родопско словесно народно творчество е огромно — само народните песни са близо 400[5]. Както отбелязахме, много обичаи и фолклорни материали са поместени в четирите книжки на „Родопски старини", а по-късно и в „Славиеви гори (Родопи)". Покрай другия народоучен материал за Родопите немалко обичаи и народни

[5] СбНУ, кн. I, 1889, с. 26, 32, 47, 75, 101, 116, 127, 128, 140; кн. II, 1890, с. 42, 48, 78, 131, 170, 204, 417; кн. III, 1890, с. 48, 73; кн. IV, 1891, с. 102, 125, 145; кн. V, 1891, с. 32, 139; кн. VI, 1891, с. 173, 204; кн. VII, 1892, с. 35, 190; кн. VIII, 1892, с. 190, 191, 201, 215; кн. IX, 1894, с. 141; кн. XI, 1894, с. 72, 94, 138, 180; кн. XII, 1895, с. 49, 80, 260; кн. XIV, 1897, с. 38, 41, 98; кн. XV, 1898, с. 31, 149; кн. XVI—XVII, с. 170, 335, 338.

песни са обнародвани и в седемте книжки на списание „Славиеви гори (Родопи)“ — 1894 г. Тук трябва да отбележим и интересния му принос „Клетвата в родопските поселения“ в списание „Родопски напредък“, г. IX, кн. 8—9, 194—197. Заслугата на Шишков обаче се състои в това, че той съхрани от изчезване редки образци от родопската народна поезия. Някои от тях са послужили като първообрази на едни от най-хубавите стихотворения на П. К. Яворов и Пенчо Славейков (СбНУ, XV, с. 31; СбНУ, XIV, с. 14).

Не по-малко ценни са и приказките, които е записал Шишков. Заслужава да се отбележи приказката с интересния мотив — „Труица братя офчаре и Жуглан“ (СбНУ, I, с. 101), слушана от майка му Добра Маркова — известна паметлива осведомителка, от която Шишков е черпил много фолклорни материали. Сюжетът на тая приказка е почти един и същ с тоя на деветата песен на Омировата Одисея — Разкази у Алкиноа Циклопия. Доколкото ни е известно, тая приказка е първата от обнародваните с такъв сюжет.

Шишков не прави никаква разлика между словесното творчество на българите християни и българите мохамедани. Напротив, той и в него вижда единния народностен корен. Това говори за правилното схващане, че фолклорът не е само поезия в тесния смисъл на думата, но и обществено съзнание, мироглед.

Той е отделил немалко внимание и на духовната и обществената култура на родопското население. За това ни говорят и редицата му статии, публикувани главно в списание „Родопски напредък“. В „Обществената и частна благотворителност в Родопите — битови бележки и впечатления“ (г. III, кн. I, 1—8) проличава наблюдателното око на големия народоук. Авторът посочва някои прояви на обществената и частната благотворителност, като градене на чешми от родопчани за обществено ползуване, грижи за поддържането им. Такива чешми са строени още в отколешни времена. Изчезнали са не само строителите, но и техните родове и само имената на чешмите, като Караджова вода, Румин чучур и други ни напомнят за тях. Отбелязва се и построяването на каменни и дървени мостове; разчистването на пътища от разни препятствия и прочее; засаждането на овощни дървета за общо ползуване край пътища — за „бог да прости“, дълбокото съзнание на населението за опазването им; пълна и драговолна издръжка на българските училища и черкви и тяхното обзавеждане през време на османското владичество от страна на родопските българи. Тия хубави битови бележки и впечатления авторът завършва с мисълта: „. . . Какви хубави черти блясват в тия диви и широки български планини, в които съвременната етика и философия може много нещо да получи за своите теории, върху които мисли да зида бъдещото блаженство на народите.“ В тясна връзка с „Обществената и частна благотворителност в Родопите“ са и битовите бележки и впечатления на Шишков за взаимните спомагания („Взаимни спомагания в Родопите“ (битови бележки и впечатления), г. III, кн. 2, 65—71). Когато усилията на отделната личност са слаби — изтъква авторът, — явяват се на помощ взаимните, задружните спомагания. С такава помощ в миналото в Родопско са изградени много частни къщи и обществени постройки, повечето молитвени домове, много училища, мостове, пътища, постлани с калдъръм. Особено тая взаимопомощ е подчертана в полската работа: копан, жътва, сенокос, прибер на сеното — с тъй наречените „меджии“. С меджии есенно време се извършват и тъй известните „прибери“ — прибиране на земеделските култури — посеви и други. Меджиите не престават и през зимата — при редица домашни промишлени работи, като чепкане и предене на вълна, лен, коноп и пр. Като особена форма на взаимопомощ Шишков

посочва и „послужването“ — вземането назаем на предмети и неща за ядене и връщането им отпосле в същото количество. Шишков вярно изтъква, че тия патриархални обичаи у българите мохамедани са запазени много по-добре, отколкото у българите християни. Народоучните си бележки Шишков завършва: „И когато човек вникне в тези хубави бисери в мирогледа на родопските поселения, които те тъй добре са запазили от своите прадеди, когато се взре и в тяхното умствено творчество, дето всичко чисто, хубаво и полезно родопчанинът е облякъл в своята чиста народна поезия, ясно се вижда здравата, яка като канара, семейна и обществена стабилност. . .“ Хубаво е и изследването „Отвличане или грабване в родопските сватбени обичаи“ (обичайно-правни бележки) (г. V, кн. 5, 209—212). В статията „Гергьовден в Родопите и „лявото хоро“ него ден“ (г. VIII, кн. 2, 44—46, кн. 5—6, 144—148) са дадени интересни народоучни бележки за Гергьовден и за тъй нареченото „ляво хоро“ (в с. Върбово, Широколъшко), като се посочват много и разнообразни поверия, обреди и обичаи през тоя ден у родопските българи — християни и мохамедани. Шишков съобщава, че по сведения на стари люде това обредно ляво хоро е играно в цяло Ахъчелебийско (дн. Смолянско), но в края на XIX в. старите люде го знаели само по предание. Той отбелязва още в началото, че тоя празник е митичен, че много от обичаите са останали от древни езически времена и че „лявото хоро“ е остатък от древни обредни танци.

За духовната култура на родопското население Ст. Шишков е написал множество народоучни бележки и статии. В „Култът за умрелите у родопските помаци (народоучни бележки)“ (Родопски напредък, г. IV, кн. 1, 6—12) се разглеждат интересни вярвания на българите мохамедани в безсмъртието на душата и много елементи от прадядовската им християнска вяра със старинни славянски утайки и пр. В „Следи от култа на слънцето в Родопите“ (г. VII, кн. 1, 1—3) се изтъква одухотворяването на слънцето в Родопско. С човешки образ то е възпято в родопското народно творчество. Слънцето е свръхестествена сила — всичко вижда и всичко може. Тия култови следи Шишков основателно тълкува като преживелици, като остатъци от езическо време. А в бележките „Следи от култа на огъня в Родопите“ (г. VII, кн. 5, 113—117) се посочват много и различни запазени моменти от култ към огъня. В мирогледа на родопските българи огънят се разкрива ту като свръхестествена сила, която всичко унищожава, ту като пазител на известни предмети, ту като животворна сила и др. А пък в статията „Култът на водата в Родопа“ (г. VI, кн. 7, 161—167) по подобие на посочените по-горе бележки авторът разглежда и култа към водата в Родопите като могъща и непреодолима сила, която действува добре или зле върху човека. Посочени са умалителните обръщения и благоговението на родопското население към водата. Едни от останалите елементи на този култ са от старата славянско-предхристиянска религия, други — заимствувани от други народи, а трети са осмислени чрез възприетата по-късно от българския народ християнска религия. Не по-малко ценни наблюдения върху вярванията и разбиранията на родопските българи авторът ни дава и в статията „Животните в мирогледа на родопските населения“ (г. IX, кн. 4, 81—84; кн. 5—6, 138—141; кн. 7, 161—164; кн. 10, 241—244). „Разпределение и пресмятане времето в Родопите“ (г. VI, кн. 8—9, 205—208) е малък ценен принос, който показва изключителната наблюдателност на Шишков към дребните и незначителни на пръв поглед факти, от които могат да се правят важни и ценни изводи. Във връзка с тия му народоучни бележки видният наш етнограф Христо Вакарелски пише: „А само този усет на Шишков дава основание да му се определи почетно място в редицата на нашите ет-

нографи."[6] От окото на Шишков не е отбягнало и култовото отношение на родопските българи към вечно зеления бръшлян. В статията „Бръшлянът—култово растение в Родопите" (г. IX, кн. 5—6, 113—115) той бележи, че в миналото бръшлянът се е срещал рядко по частните дворове и огради, а много често по култовите сгради и че целебно-култово значение се отдава, когато той е посаден при свещени места. В миналото при всяка новопостроена черква се посаждал бръшлян, взет от по-старо свещено място или от гората. Посочва се скритата свръхестествена сила, като пазител от някоя тежка и неизцерима болест, употребата му като лекарство — външно и вътрешно — пиенето чай за бездетство, правене от клончетата му на малки кръстчета — амулети и носенето им на голо, носенето на бръшлянови клончета като жертвен принос на умрелите, при помени; като символ на младост, привързаност, щастие и дълговечност при разни обичаи на годежи, сватби, кръщенки и други, за калесване (за покани). Шишков отбелязва, че не му е известна народна песен, в която да се споменава за бръшлян. Накрая авторът скромно отбелязва, че съобщава бележките си с надежда, че все някои любители ще се заинтересуват поне да съберат какво има опазено в народната душа и бит не само за бръшляна, а изобщо из далечни времена на неговия живот. В началото на народоучната си бележка Ст. Н. Шишков отбелязва, че нито християнството, нито мохамеданството са могли да заличат митическия мироглед към бръшляна, тъй хубаво и ценно запазен в тези пълни с архаичност планини.

Към тия ценни проучвания трябва да се отнесе и първото по рода си дотогава изследване в нашата народоука „Народни свирила в Родопите" (г. VI, кн. 8—9, 193—200). За големия автор няма малки и големи народоучни факти, защото, твърди Шишков в началото на статията, и от най-дребната наглед нищожна вещ се открива прозорче за надникване в народната душа. Както опитният естествоизпитател от една само кост построява целия скелет на никога невиждано от него животно и по-нататък дава пълна представа за него, тъй истинският и опитен етнограф от една отделна проява на народния бит построява цялото, което определя един народ като отделна етническа единица или пък като съединителна брънка от общата верига, която съставлява цялото човечество. Тая мисъл ръководи Шишков и при написване статия за народните свирила в Родопите. Според автора народните свирила за учения имат двояко значение: отедна страна, от тях се вижда музикалният усет на един народ — как той нагласява своите гласови излияния, с които облича поезията си, а от друга, самите свирила като предмети на битовата култура дават известна представа за народната съобразителност, техника и похват.

Шишков разглежда народните инструменти в Родопско (гайда, кавал, кеменче, булгария, пищялка) и изтъква, че мъжът само свири на инструменти, а жената само пее. В миналото било неестествено жена да свири на инструмент. Във връзка с народните свирила са посочени и някои пословици и в края на статията се изтъква, че тъпанът и зурлата остават чужди в бита и музикалното чувство на българите мохамедани.

Шишков е изнесъл и много материали из областта на народната медицина: „Баяния, врачувания и лекувания из Ахъчелебийско", сп. „Славиеви гори (Родопи)", г. I, кн. 4, 50—52; „Народни баяния из Рупчоско", сп. „Родопски напредък", г. I, кн. 9—10, 381—382; материали в СбНУ, кн. II,

---

[6] Хр. Вакарелски. Ст. Н. Шишков като етнограф. — В: Родопа и Родопската област. София—Пловдив, 1937, с. 27; Стою Н. Шишков, — Родна реч, г. XI, 1937, кн. 3, с. 113.

170—171; кн. IV, 102—104, 179—182, и други материали в сп. „Славиеви гори (Родопи)“.

За началото на среднородопската народоука Шишков дава хубави спомени и ценни сведения в статията си „Първите родопски народоуци (фолклористи)“ във в. „Родопска мисъл“, г. I, бр. 5, 1933 г.

Важно място в народоучната дейност на Шишков заемат и интересите му към материалната култура на родопското население. Той пръв от родополозите се спира всестранно и задълбочено на тоя въпрос. В резултат на тия му интереси се явяват редица студии и статии. Ще споменем „Материали за веществената култура на Средните Родопи“, сп. „Родопски напредък“, г. III, кн. 3, 156—184; кн. 4, 207—216; кн. 5, 255—264, и кн. 6, 302—304. В тая студия Шишков за пръв път дава сведения за устройството на родопското жилище, като от забележката му към заглавието се разбира, че данните се отнасят само за областта по горното течение на Арда (Смолянско, Ардинско и Златоградско и отчасти Ксантийско). Той пръв се спира и на храната на родопското население — „С какво се хранят помаците“ (г. VI, кн. 1, 1—13). Шишков ни е дал интересни статии и материали и за някои родопски занаяти, като „Дюлгерските сдружавания в Родопите“ (социално-поминъчни и правни бележки и впечатления)“ (г. III, кн. 4, 169—175). В тия бележки Шишков също за пръв път се спира на устройството на дюлгерските сдружавания и посочва интересни обичайно-правни правила за тоя занаят, които се спазвали много по-строго, отколкото тогавашните закони и правила. Изтъква се, че занаятчийски сдружавания (еснафи) е имало почти във всички по-големи села и се очертава ролята, която са играли те върху тогавашния обществен живот в Родопско. Авторът се спира на широкото понятие на думата дюлгерин, местоработата на занаятчиите, на дюлгерските дружини (тайфи); на колективното — задружно — работене и спазване интересите на всички работници; на начина, по който са делили печалбите между устабашията, майсторите и чираците; на начина на живеене по време на гурбетчийството и пр. По-обширни поминъчно-правни бележки за тоя широко разпространен занаят в Родопско и досега нямаме. Същите правни данни се намират и в „Калайджийският занаят в Родопите и неговият еснаф (поминъчно-правни бележки)“ (г. III, кн. 5, 212—227). Всъщност тия поминъчно-правни бележки за калайджийския занаят в Родопите са малък, стегнат научен принос за калайджийския занаят и изобщо за занаятчийството у нас. Налице е не само едно сравнително продължително наблюдение на тоя не само устовски, но и бащин занаят. Че нали и малкият Стойко усърдно е помагал на баща си в калайджийската му работилница, която се помещавала в къщата им, „сучил“, чистил нечистите медни съдове и ги подготвял за калайдисване и не оставал нито минутка свободен, за да прочете поне една страничка от любимите си книжки.

В статията „Самосъдът в Родопите“ (обичайноправни бележки)“ (г. III, кн. 5, 209—212) освен обичайноправните бележки, които Шишков ни дава във връзка с калайджийско-бакърджийския еснаф, той се спира и на самосъда в Родопско — един чисто правен обичай, който съществувал нашироко и се прилагал изцяло от родопското население. И в тия правни бележки са дадени много ценни сведения за самосъда в Родопско, чрез който населението си уреждало накърнените имуществени и нравствени интереси, наказвало виновниците и пр. Дадени са трите инстанции на народния самосъд, кои провинени се привличат да отговарят, начинът и размерът на наказанието и т. н.

Видният народовед не е отминал и домашните занаяти. В това отношение е интересна статията му „Обработване на домашните ръчни платове в Родопите (стопанско-фолклорни бележки)“ (г. V, кн. 1, 21—27, и кн. 3,

153—160). Втори принос, вече в по-разширен обсег, за животновъдството е „Овцевъдството в Тракийската област“ (Тракийски сборник, кн. 4, 32—82). Студията не се ограничава с Родопската област, а обхваща всички покрайнини в Тракия. Тук са дадени исторически бележки за развоя на овцевъдството, сведения за работата, обичаите и живота на кехаи и овчари, за отглеждане на овцете, за обработка на млякото, дадени са и песни, свързани с овцевъдството и др.

Подчертахме, че Ст. Н. Шишков е навсякъде народоук — и в историческите, и в езиковедските си работи, а не само в чисто етнографските си материали, статии и наблюдения. Така например в кратката му историческа бележка „Роженският събор на 27 юли в Средните Родопи“ (сп. „Родопски напредък“, г. II, 1904, кн. 7) освен исторически данни за събора се дават и ценни етнографски сведения за съборите изобщо; за отслужването на водосвет, коленето на курбан; как подарените оброци (агнета, овци или друг рогат добитък) се осветяват от свещеника и как след заколването им се сготвят в големи казани и как яденето се разсипва на всички по малко; как всяко семейство от близките села, облечено в най-новите си дрехи, отива на събора, носи си храна и пиво, веселят се — с песни и свирни и пр., като се дават и други интересни народоучни бележки.

Голяма част от живота си Шишков прекарва в Пловдив, където учителствува и работи всеотдайно като изследовател. Тук той редактира своите списания и издава повечето от трудовете си. Пловдив се явява естествено място за проучванията на Родопската област. Но не е само това. Той прави проучвания и на града. В резултат на това се явява книгата му „Пловдив в своето минало и настояще“ — историко-етнографски преглед със 79 илюстрации, една карта на околността и план на града, XXIV+476 с. Пловдив, 1926. Книгата е на български и френски език.

Трябва да се отбележат и някои статии за селищни проучвания, като „Град Ксанти, Скеча и Царево“, сп. „Родопски преглед“, г. I, 1930, кн. 1, 15—22.

Когато се разглежда народоучната дейност на Ст. Н. Шишков, трябва да се спомене, макар и накратко, дейността му като музеен деец. Не може един проникновен изследовател на народния бит, какъвто е Шишков, да няма отношение към музейното дело и да се отнася с безразличие към паметниците на народната култура.

След Първата световна война, през 1918 г., главно по настояване на Шишков се поставя начало на Областен етнографски музей в Пловдив при бившата Окръжна постоянна комисия, издържан от Окръжния съвет[7]. През близо десетгодишното му съществуване секретар и уредник на музея е Шишков, макар че за няколко месеца от април 1918 до януари 1919 г. директор на музея е Йордан Попгеоргиев. И тук проличава голямата любов на Шишков към битовата култура на българския народ и към родния край. Полага неимоверен труд и усилия да подреди и развие музея, както подобава. Обикаля сам и на свои разноски ходи по близки и далечни селища, за да събира скъпи и редки предмети от веществената и обществената култура, печати въпросници[8] и упътвания.

Събраните предмети от всички отдели към 1 юли 1926 г. възлизали на около 1000[9].

---

[7] Окръжен етнографски музей, Пловдив — Опис на художествено-историческия отдел с биографични бележки и кратки пояснения, кн. I, Пловдив, 1924, с. 3. Автор на тоя опис, който се състои от 94 страници, е Ст. Н. Шишков.

[8] Окръжен етнографски музей, Пловдив, 1928, с. 15.

[9] Ст. Н. Шишков. Пловдив в своето минало и настояще. Пловдив, 1926, 348—352.

Въпреки големите усилия, които полагал, и големия идеализъм, с който работил Шишков, за да осъществи мечтата си — във втората столица на родината да създаде богат музей, съкровищница на многовековния бит и култура на Южна България, пропаднало всичко. Това благородно дело не успяло поради неправилното отношение на местните управници. Погрешното и лошо отношение на ръководителите от Окръжната постоянна комисия Шишков основателно характеризира като „пъдарско отношение"[10].

Закриването на музея направило тягостно впечатление на тогавашната научна и културна общественост. Младият тогава етнограф Хр. Вакарелски помества нарочна статия[11], в която, след като дава кратки бележки за музея, за постигнатото и събраните материали, отбелязва: „Тия дни (28 октомври) дочакахме съвсем обратно явление: основаният през 1917 г. Пловдивски окръжен музей при Пловдивската окръжна постоянна комисия биде разтурен и целият му имот даден на Народната библиотека и музей в Пловдив. Този окръжен музей бил основан с цел да събере всички документи по културната и политическа история на окръга и да представи в пълнота фолклора на Пловдивско и особено на Родопите" (с. 194). И по-нататък авторът изтъква, че този окръжен музей би могъл да стане с време „областен", дори и „южнобългарски етнографски" и заключава: „И главната причина, че той сравнително не е достатъчно развит през своето 14-годишно съществуване, е в ослабения интерес към него от страна на икономическите му крепители. И този слаб интерес е стигнал тази година до решението да се закрие и ликвидира музеят, като инвентарът му бъде предаден на Пловдивската народна библиотека и музей в града. За това трябва само да се съжалява, защото, колкото икономическите условия да не позволяват по-нататъшното му съществувание, не би се изисквало никакви средства, ако той бъдеше затворен за неопределено време" (с. 196). Едва след Девети септември се изпълни заветната мечта на Стойо Шишков в Пловдив да има етнографски музей — съкровищница на битовата ни култура на цяла Южна България.

За съжаление друга заветна мечта на Ст. Шишков остана несбъдната. В деня на честването му през 1935 г., когато обществени организации и частни лица в знак на дълбока признателност и голямо уважение за неговата полувековна научна и културна дейност му направиха парични дарения, той постъпи като буден и прогресивен общественик. Не само че раздаде направените дарения в момента на училища, на Българската академия на науките за образуване фонд на негово име, от лихвите на който да се премират всички книги, излезли на чужди езици, които застъпват Родопа, Тракия и Беломорието и пр., но от своите скромни спестявания като учител подари 50 000 лева (тогавашен курс), за да се постави начало на етнографски музей в родното му Устово. Събрани бяха и доста предмети, документации, монети, икони и др. Издаден бе и нарочен правилник[12]. Но и тоя хубав почин бе задушен от неразбирането и безразличието на тогавашната общественост.

---

[10] Ст. Н. Шишков. Из долината на р. Арда. Пътни бележки и впечатления с 30 илюстрации. Пловдив, 1936, 75—76.

[11] Хр. Вакарелски. За „Пловдивския окръжен музей". — Училищен преглед, г. XXXI, 194—196.

[12] Правилник на Етнографския музей в с. Устово, Смолянска околия, утвърден от Министерството на народното просвещение на 8 май 1937 г. със заповед № 1141.

* * *

А нека да видим сега кое непосредствено е подтикнало младия, едва 16-годишен учител, но още тогава ползващ се с много голямо уважение сред съселяните си, да започне бележитата си народоучна дейност. Кои са неговите първи вдъхновители? Отговор на тоя въпрос ни дава самият Шишков в малка, но извънредно ценна статия за родопската народоука и фолклористика „Първите среднородопски народоуци (фолклористи)“, печатана за пръв път във в. „Родопска мисъл“, г. I, 1933, бр. 5. Покрай другите ценни сведения за първите учители в Устово, за тяхното сътрудничество в сборника на В. Чолаков от 1872 г. от нея също научаваме, че след смъртта на Петко Атанас Гидиджийски през 1874—1875 г., баща му дядо Атанас продал библиотеката му на Шишков за двеста гроша. Библиотеката се състояла от 20 книги — български и гръцки. Между тях се намирал „Български народен сборник“. И именно когато чел сборника и намерил имената на записвачите устовци, в съзнанието на младия Шишков те изпъкват като божества. „У мен се зароди мисълта — пише Шишков — да ги подражавам и да се вслушвам в неизбродния океан народна словесност. Майка ми и лелите ми, както това е обикновено у нас в Родопите, при всяка работа — предене, тъчене, кърпене, копане, пране и пр. — постоянно пеят. Добър песнопоец и свирач на кемене беше и покойният ми баща, който, когато си дойдеше от гурбет, всяка вечер свиреше и пееше при огнището и ний децата — аз и сестричето ми, играехме, а мама, изправена с хурка, предеше и пригласяше на баща ми.“[13]

Пак в същите спомени с благоговейно чувство Шишков отбелязва: „Друга вдъхновителка на мене да забродя из народното словесно творчество и бит беше и моята леля Дяка, най-малката сестра на майка ми, и една от трите първи момичета в Устово, първи научили се на четмо и писмо на български език при споменатия Димитър Д. Македонски. . . Леля ми Дяка също беше с природно надарен ум и нюх, добра песнопойка и пламенна родолюбка. Тя ми казваше, че Белковски и Гидиджийски заставили една своя роднина жена, която отишла при баячката в онова време устовка баба Чонгарица да ѝ бае, а те, скрити в обора, под стаята, слушали и записвали думите. Баба Чонгарица била полуглуха, та говорила високо, без да съзнава това. Записаните пък песни се знаят и пеят и сега в края.“[14]

Освен това, както отбелязахме вече, Шишков пръв, преди руската „Жива старина“ на Ламански, преди „Жива старина“ на Димитър Маринов и преди класическата програмна статия на проф. Ив. Д. Шишманов „Значението и задачата на нашата етнография“ начерта пътя, по който трябва да върви проучването на родопското население и неговата любима планина. С широтата и възрожденския пламък на народоучното си дело Шишков върви по стъпките на гиганта на нашето възраждане Г. С. Раковски, който, както в „Показалец или ръководство как да се изискват и издирят най-стари чърти нашего бита, языка, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч.“ (Част I, Одеса, 1859, с. 144) и в другите си трудове начертава план за всенародното етнографско проучване на българския народ.

В дейността си Шишков е под влиянието по-късно и на известния руски славист Владимир Иванович Ламански (1833—1914). В домашната библиотека на Шишков се намериха първите четири годишнини на „Живая старина“ с

[13] Ст. Н. Шишков. Първите среднородопски народоуци (фолклористи). — Родопска мисъл, г. I, 1933 бр. 5.

[14] Пак там.

редактор Ламански, което се вижда и от поместеното обявление в сп. „Родопски напредък“, г. III, кн. 1, 56—57. Това издание е изиграло прогресивна роля в развитието на руската етнография и няма съмнение, че е оказало благотворно влияние и над дейността на Шишков, особено по време на редактирането на „Родопски напредък“ (1903—1912).

Че действително Шишков е държал връзка с руските слависти и етнографи се вижда и от статията „Заметки о некоторых явлениях фонетики Рупаланскаго наречия“ на К. Радченко, в която отбелязва: „Особенную благодарность я должен принести, во всяком случае, г. директору Чепеларского 3-хъ-класного училища С. Шишкову, известному этнографу и прекрасному знатоку своего края, при содействии которого я уяснил себе некоторых из самых замечательных особенностей наречия.“

В един такъв преглед не всичко може да се изброи. Когато посочваме по-важните етнографски и исторически изследвания на Шишков, трябва да отбележим, че той е не само закърмен с възрожденския идеализъм на първите наши фолклористи, но се намира и под силното влияние на Христо Попконстантинов, към когото изпитва голямо уважение и който пряко му влияе. Същевременно той има най-тясна другарска връзка с Васил Дечев, с когото редактират сп. „Родопски напредък“. Едновременно с това той е работил под непосредственото ръководство и на големия български учен проф. д-р Ив. Д. Шишманов. Неговото благотворно влияние се вижда както от писмата, които те са си разменяли, така също и от някои материали в техните архиви.

В една малка статия във връзка със смъртта на Лидия Ив. Шишманова, съпруга на проф. Иван Д. Шишманов, Стойо Шишков пише: „Пишущият беше един от щастливците да бъде в близко познанство с това знатно и високо издигнато духовно, нравствено и обществено семейство — проф. д-р Ив. Шишманов. Първото ми запознаване през 1889 г., тогава млада идеална, току-що венчана двойка. Госпожа Шишманова беше чела първите родопски народоучни писания и първите ѝ думи при първото ми стъпване в къщата им бяха: „Колко бих се радвала лично да видя вашите чаровни планини и да чуя тия хубави поетични творби — вашите родопски песни!“ Та не след много време г-жа Шишманова в своето парижко издание на български народни песни беше подбрала и вещо превела на френски и няколко родопски такива.“ Статийката завършва: „Откриването и уреждането на държавните трикласни училища от 1889 година напосле в Асеновград, село Орехово и село Чепеларе и прибирането в тях ученици из цялата вътрешност на Родопа, на първо място, се дължи на проф. Шишманов и неговата неделима съпътница в живота г-жа Лидия Шишманова, името на която се знае и с дълбока почит се произнася от всички.“[15]

До каква степен Шишманов е ценил високо дейността на Ст. Шишков и е преценявал трудностите, с които трябва да се бори, се вижда, от писмото му от 21. XII. 1896 г.: „Драго ми е, че сте доволен от Чепеларе. Вашата мечта се сбъдна, сега работете. Във Вас има голям запас от енергия, има и инициатива, но освен това и телесно силен, здрав — тъкмо каквото се изисква за един мисионер, защото и Вашата задача е мисионерска в най-благородната смисъл на думата. Вашата нежна любов към занемарените българи мохамедани ме е винаги трогвала и аз не знам, как да Ви изразя своята симпатия за всичко, което предприемате за тия нещастни наши братя. Про-

---

[15] Ст. Н. Шишков. Лидия Ив. Шишманова, родена проф. Драгоманова. — Родопска мисъл, г. V, 25 март 1937, бр. 8.

държавайте, не се отчайвайте. Не чакайте ни материална, ни нравствена награда. — Вие ще намерите в изпълнението на един свещен дълг достатъчно възнаграждения за всички неволи и неприятности, които общественият деец среща у нас. Вас ще чернят, ще се усъмнят в чистотата на намеренията Ви, — но не трепвайте."

Ст. Н. Шишков изля здравите основи на родопознанието, върху които времето натрупа много материали и ценности, влезли в общонационалната и общочовешката съкровищница. Не може да се правят каквито и да са проучвания относно миналото и бита на родопското и тракийското население без основно познаване на приносите на Шишков[16].

---

[16] Забележка. За рождената дата на Ст. Н. Шишков има известна неяснота, въпреки че и двете му чествувания — едното приживе — през май 1935 г. в Пловдив, а другото през 1965 г. по случай 100 години от рождението му в Смолян, се прие годината 1865. Но в един „Служебен списък" от 1897 г., попълнен саморъчно, Ст. Н. Шишков сочи в скоби и кръщелното свидетелство, в което годината на раждането е друга. За да не се внася раздвоение при чествуването на 120 години от раждането му условно и аз пиша за рождена дата 1865 г. На тоя въпрос ще се върна отново.